

Г.Б. Қозғамбаева¹

*¹әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қаласы,
E-mail: gulnar.kozgambaeva@mail.*

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫНДАҒЫ «ЖЕТІ АТА» ДӘСТҮРІ

Аңдатпа

Қазақта жақын туыстар деп жеті атаға дейінгілер есептеліп, олар өзара қыз алыспаған. Жеті ата - қазақ халқының дәстүрлі салт-санасында ер адамның ата жағынан тегінің таралуының нақтылы жүйесі.

Қазақ қоғамында жеті атаға дейін өз ата-бабасын білу әрбір азамат үшін міндетті саналған. Жеті атаға дейін қыз берісіп, қыз алысуға тыйым салу, тұқымның бұзылуынан, тектілік-генетикалық қасиет-тердің жойылуынан, ұрпақтың азғындануынан сақтаған.

Қазақ халқы үш жүзге бөлінеді, жүз руға бөлінеді, ал әр руды ер адамнан тарайтын әулет (ұрпақ) жалғастырады. Бұлардан тараған ұрпақтар бір атаның балалары саналады және олар бір-бірінен қыз алыспайды.

Сегізінші атадан бастап жаңа ру атын белгілеген. Бұл үшін сол атаның ақсақалдары мен билері, ел ағалары ру мүшелерін шақырып, боз бие сойып баталасып, жеті атаға толып, бұдан былай қыз алысып, қыз берісіп құдалыққа рұқсат берілген. Жеті атаға дейінгі туыстық қалыпты бұзбай сақтау күні бүгінге дейін дәріптеліп, сақталған.

Жеті атадан аспай қыз алу «қан араластырушылық» деп танылып, оларды өлім жазасына кесу, тас ату, теріс бата беру, елден аластау, асаудың құйрығына тағу сияқты жаза түрлері қолданылды.

Түйін: ру, жеті ата, жеті атаға дейін қыз алыспау, жаза, әдет-ғұрып.

Козғамбаева Г.Б.¹

*¹ КазНУ имени Аль-Фараби. Қазақстан, г. Алматы,
E-mail: gulnar.kozgambaeva@mail.*

ТРАДИЦИИ КАЗАХСКОГО НАРОДА «ЖЕТІ АТА» (СЕМЬ ПОКОЛЕНИЙ КАЗАХОВ)

Аннотация

В традиции казахского народа родственники до седьмого колена считались близкими с древних времён и браки между ними запрещался. В казахском обществе знать своих предков до седьмого колена считалось обязательным для каждого члена общества. Знание своих предков - Жеті ата - одна из самых древних и обязательных традиций казахского народа. Предки казахов знали кровосмешение опасно, поэтому у брачующихся не должно быть общих родственников вплоть до седьмого колена, а если они есть, у такой пары могут быть слабые и нездоровые потомки. Казахская нация состоит из трёх жузов, а каждый из жузов состоит из множества родов и подродов. Когда генеологическая ветвь рода включала семь поколений, аксакалы родовой ветви обращались к старейшинам рода с просьбой выделить их в отдельный род и только после этого давалось разрешение на брак. Резали

белую кобылу и давали имя рода, а главы других родов провозглашали свое (бата) благословение.

В статье рассматривается сходство казахского народа с тюркскими народами (узбеком, туркменом) в традициях и обычаях в бракосочетании и особенности сохранения в родственной системы. Жеті ата сохранилась до сих пор и более того, культивируется и оберегается в обществе. Казахам запрещались браки между родственниками до седьмого колена, поэтому знать их имена было обязанностью каждого. За браки между родственниками до седьмого колена грозили смертная казнь, избивание камнями, проклятие, изгнание, волочение лошадью.

Kozgambayeva G.B.¹

¹*Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty. gulnar.kozgambaeva@mail.ru*

THE “ZHETI-ATA” KAZAKH TRADITION OF MARRIAGE TABOO

Abstract

Close relatives with kazakhs are deemed relatives going back seven generations, not bound by marital ties. In the Kazakh traditional system of moral values, “Zheti-ata” (literally meaning “seven generations”) is an order of distribution of origin of man’s forefathers origin. A Kazakh society required from each its male member to know his own antecedents down to seventh generation. The law forbids marriages to relatives concluded within the seven generation lines, seeing it as the way to diminishing of population through genetic diseases. Our forefathers did not conclude marital ties down to seven generations, respecting the mode of kinship. Starting from the eight’s father, a new generation would be celebrated with a new title. For this, their honourable elders, judges, and seniors would call for the members of the new family clan to share the sacrifice of a white mare and blessing for the fact of completing the seven generations and giving the command for next generation marriages. The main purpose of the article is to expose similarities in the Kazak system of kinship, family, marriage arrangements, and features of keeping the Zheti-ata tradition with those of other Turkic ethnics (Uzbek, Turkmen). This is confirmed by the findings of the contemporary medical science. Therefore, violations of kinship inheritance, values of high birth and care for purity of blood are seem to be some of the today’s problems. Dedication to the zheti Zheti-ata main principle and rules of family organization have been considered basing on historical and ethnographic accounts by Russian travellers and scientists, as well as on stories, fairy tales and love sagas by Kazakh poets and writers. The article deals with cases of inobservance of the law, various punishing measures being applied to disobeying couples, treated ruthlessly as “incestors”. Several historical examples have been brought into the focus, which, as prerequisites, caused spread in reinforcement of the Zhety-ata principle into the system of kinship.

Key words: **tribe:** “Zheti-ata” (“seven generations”), marriage taboo, punishment, cult and rites.

Кіріспе. Қазақ халқы ұлын үйлендіріп, қызын ұзатуда ғасырлар бойы жалғасып келе жатқан әдет-ғұрыптар мен салт-дәстүрлерді ұстанған. Қазақтың туысқандық жүйесінде төлтума сипат дарытатын тегеурінді тетік – жеті атанды білу және жеті атаға дейін қыз алыспайтын дәстүрді ұстану.

XIX-XX ғасырларда қазақ даласын зерттеген зерттеушілер, этнограф ғалымдар: Маковецкий, Загряжский, Малышев, Руденко, Абрамзон, Левшин, Ы.Алтынсарин, Х.Арғынбаев және т.б. еңбектерінде қазақ даласындағы дәстүрлі отбасылық әдет-ғұрыптар, наным-сенімдер, салт-дәстүрлер мәселесі этно-графиялық тұрғыдан зерттелген. Бұл еңбектерде жазбаша дерек көздері мен этнографиялық материалдар негізінде құда түсіп, қыз алысуда бүкіл қазақ қауымында ортақ тәртіптің бірі – туыстық жақындығы жеті атаға толмай, қыз алыспау және бұл қағиданы бұзғандарға қолданылатын жаза түрлері қарастырылған.

Зерттеудің негізгі ұстанымдары бірнеше әдістер арқылы сараланды. Бірінші, салыстырмалы-тарихи әдіс: қазақтардың дәстүрлі отбасылық әдет-ғұрыптарның басқа халықтармен (өзбек, түркімен) салыстырғанда ерекшелігі айқындалды. Екіншіден, жүйелілік әдісі арқылы жеті атаға дейін қыз алыспау қағидасын бұзғанда қолданылатын жаза туралы мәлімет терде этнографиямен сабақтас пәндердің (лингвистика, фольклористика) мәліметтері қолданылды.

Әр азамат өз ұлтының қадір – қасиетін ардақ тұту үшін ең алдымен өзінің кім екенін, өз елі мен жұртына, туған ортасына ата- бабасының қосқан үлесін, атқарған істерін, көрсеткен ерлігін өнеге қылып ұрпақтан ұрпаққа жеткізген. «Жеті атасын білмеген – жетесіздік», «Жеті атасын білген ер жеті жұрттың қамын жер» дейді халық даналығы [1,456 б.]. Туысқандық қарым-қатынасқа зор мән беріп, ауыз бірші-лікті сақтаған. Жеті ата ғұрпы – ағайын адамдардың сыйластығы мен ынтымақтастығын, ар-ұяты мен адамгершілігін сақтаудың кепілі саналды [2,48-49 бб.]. Ертеде қазақ халқының даңқты адамдары әрқашан өзінің баласына басқа бір рудан, тайпадан барып, өзіндей даңқты адамдардың қызын айттыруға тырысқан. Өйткені неке құруға қатысты қыз айттырудың, күйеу келтірудің тәртібі қатал сақталған. Сондықтан қыздарды 13-14 жасында ұзатып, ұлдарды 15-16 жас арасында үйлендірген [3,171 б.]. Ер балаларды ерте үйлендірудегі себеп олар жағымсыз қылықтан аулақ болып, ұрпақтары мықты болады, деген түсінік болған. Сондай-ақ ертеде жаугершілік заманда елдер арасында жиі болған қақтығыстардың салдарынан ер адамдар қазаға көп ұшырағандықтан ұрпақты сақтап, өсіріп көбейту мақсатында бала-ларын ерте үйлендіруді мақсат тұтқан. Қазақтар үлкен патриархал отбасының сипаттарын мығым ұстаған. Өйткені ежелден бері көшпелі мал шаруашылығымен айналысқан ата- бабаларымыз бірнеше үйелмен ұрпақтардан құралып, бірге көшіп-қонып жүрген. Қазақ халқында отбасы түрлерінің бәрі де туыс-тық қарым-қатынастармен ұштасып жалғасады. Қазақтың туысқандық жүйесінде ең алдымен жеті атаға дейін қыз алыспайтын дәстүрді ұстанған. Мұндай дәстүрдің орнығуына себепші болған бірнеше тарихи алғышарттар бар. Олар: біріншісі – адамның тектендіруге, яғни тұқымын жақсартуға, екіншісі – көшпелі өмір салтындағы қазақ қоғамын әлеуметтік – саяси және мәдени - рухани біртұтас етуді көздеуден туын-даған ұстаным. Бұл ұстанымдар түптеп келгенде көшпелі өмір салтындағы дәстүрлі қазақ қоғамын қалыптастырып, қазақ этносының біртұтастығын сақтаған [4,178 б.]. Қазақ қоғамында адамның шыққан тегіне, ата-бабасындағы әйгілі тұлғаларға басымдық сипат берілген. Тектілікті дәріптеудегі бұлжымас қағида – екі жас некелесу барысында шыққан тегіне үлкен мән беріп, қараған. Ежелден, отау тігіп, үйленетін ұл немесе қыз болсын, жастар өзара келісіп, мақұлдасудың алдында тегін анықтайды. Ол қандай жердің балалары? Әкесі қандай? Оның арғы тегі қандай? - деп сұрап, осылайша шыққан тегін біледі. Бұқар Жыраудың жыр жолдарында:

Қалың малы арзан деп,
Жаманнан қатын алмаңыз?
Жабыдан айғыр салсаңыз, жауға мінер ат тумас,
Жаман қатын алсаңыз, жабыдан айғыр салсаңыз,
Топқа кірер ұл тумас, жаман қатын алғаның,... [5, 151б.].

Бұл мысалдан дәстүрлі қазақ қоғамында «текті жердің адамы», «тегі жақсы», «тегіне тартқан» деп, адамның шыққан тегіне үлкен мән берген. Ал, екінші алғы шарты: жеті атаға дейін қыз алыспау дәстүрлі қазақ қоғамындағы туысқандық байланыстар аясының кеңеюіне бірден-бір себепші болған. Сондықтан болар кез-келген қазақ екінші бір қазақпен туысқандық байланысы болған. Қандас туыстық жүйе 7 атадан басталып, 15-20 атаға дейін барады. Бір атаның балалары жақындығы жағынан 7 атадан асқаннан кейін ғана өзара құданалық қатынасқа түсуіне рұқсат етіледі. Өз ұрпағына жеті атасын үйрету атадан балаға жалғасып келе жатқан қазақтың тәрбиелі дәстүрі. Мұның қандастық жағынан алғанда үлгі боларлық маңызын халқымыз ерте түсінген және оны берік ұстанып келген [6,136 б.].

Қазақ халқы ел-жұртын, ата-бабасын, салт-дәстүрін қадірлеген халықтың бірі. Осы қасиеттің өзін жеті санымен байланыстыра білген. Қазақта «жеті атасын білген ұл жеті жұрттың қамын жейді» деген мәтел бар. Яғни әркім өзінің жеті атасына дейін біліп жүруі шарт, жоғарыдан төмен қарай санамалап, жіктейтін болсақ ол: 1-ата, 2-әке, 3-бала, 4-немере, 5-шөбере, 6-шөпшек, 7-немене. Бұдан әрі туыстық атаулар: туажат, жұражат, жегжат, жамағайын болып кете береді [7, 66 б.].

Жеті ата жүйесінде бала өзінен бастап әкесі, атасы, бабасы т.б. жеті атасының нақтылы есімдерін кішкентайынан жаттап өседі. Бұлардан тараған ұрпақтар бір атаның балалары саналады. Ал екінші жағынан баладан тарайтын ұрпақ әкеден төмен қарай жалғаса береді [8, 97 б.]. Қазақ халқында туыстық есеп еркектер тарапынан жүргізгендіктен, оның бабасынан бастап неменесіне дейін жеті атаға, яғни жеті ұрпаққа толады. Ал жетінші ұрпақты қазақтың «немене» не «шөпшек» атандыруы тегін емес. Оны өзіндік мәні бар сияқты. Айталық «немене» деген атаудың өзі не екені белгісіз деп сұрақ қойып тұрған тәрізді, ал «шөпшекке» келсек, бұл атаудың мәні тіпті анық. Қазақ шөпшек деп ағаштың қурап, сынып түскен жіңішке бұтақтарын айтады. Осыған қарағанда жеті атаға толғанда сегізінші ұрпақтың туыстық мәні жойылып, олардың арасында туыстық қарым-қатынас үзіледі деген ұғымды білдіреді [3,58 б.]. Адамның туыстық тегі жайлы мағлұматты қазақтар шежіре, ал ғылым жағынан генеология арқылы біле алады. Туыстық текті ажырата білу халқымыздың рухани мәдениетінің елеулі белгілерін құрайды. Жеті ата дәстүрі – қазақы ортада ежелден орныққан тек пен ұрпақ таратудың шежірелік жөн-жосық бойынша әке-лік тараптан ғана қалыптасатын жеті ұрпақтық желіске кіретін және оны құрайтын өзара туыс адам-дардың қауымы. Оның құрамындағы ересек ер адамдар мен олардың ұл-қыздары бір атадан тараған қандас туыстар болып есептеледі [9, 394 б.]. «Жылқы жеті тегіне тартып туады» деп, халық адамның да арғы тегіне тартып туатындығын айқындап, «Біреу әкеге тартып туады, біреу әкеден артып туады» дейді де, ұрпағының мейлінше артып туғанын тілейді. Жеті атаға дейін жақсы білудің әдептілікке әсері мол, яғни бабасына дейінгі туыстық тегін жақсы біліп, халықтық салт-сана бойынша, туыстық қатынаста қалыптасқан құқықтық парыздарын орындап, перзенттік борыштарын өтеуге міндетті [10, 234 б.]. Аңызға сүйенсек, «жеті ата» дәстүрінің пайда болуы Керей мен Жәнібек хандардың дәуірінде болған деседі. Жәнібек ханның ақылшы-кеңесшісі Жиренше шешен қатты ауырып, төсек тартып жатып қалыпты. Жақын жерлердегі талай белгілі емші, бақсыларды шақыртып қаратса да, еш ем қонбапты. Соңында атақ-ты Өтебойдақ деген емші барын біліп, соны шақыртады. Өтебойдақтың емінен кейін Жиренше жазылып, дертінен айығыпты. Жәнібек хан емшіге ризалығын білдіріп, қандай аурудың қауіпті екенін әрі оның емінің не екенін сұраған көрінеді. Сонда емші тұқым қуалайтын ауруды емдеудің қиындығын, мұның алдын алу үшін «жеті атаға» дейін туыс адамдар қыз алыспау керектігін айтыпты. Өтебойдақ емшінің айтқанын Жәнібек хан жадына тоқып, халыққа жеті атаға дейін үйленуге тиым салып, жарлық шығартқан екен [11, 41-42 бб.]. Тарихта Есім ханның мынадай жарлық бергені де белгілі: «Туыстық араға жеті ата толғанша жастарға бір-бірімен некелесуге болмайды. Кімде-кім осы жарлықты бұзса, өлім жазасына кетеді [7, 66 б.]. Содан бері бұл тазалық қазақ халқының құнды дүниесіне айналған екен. Тұқым бұзылу-ды, тектік қасиеттердің жойылып кетпеуін ойлаған ата-бабаларымыз жеті атаға дейін қыз алыспау заңын ұстанды. Соның арқасында ұлттық қан тазалығы сақтап келді. Қандас, жақын туыстар отбасын құрғанда олардың ұрпақтары кеміс, әлжуаз болатынын білді. Туыстық қан жеті атаға дейін сақталатынын қазіргі медицинада дәлелдеп отыр. Медицина әке қаны балаға 50%, немереге -25%, шөбереге-12,5%, шөпшекке-6,25%, неменеге-3,125%, жүрежатқа -1,256%, туажатқа-0,78% даритынын, ал одан кейінгі ұрпақта әке қаны болмайтынын дәлелдеген. Жеті атаға дейінгі қаны арласпаған ұрпақ шымыр, ақыл-ойы озық бола-тынын өмір дәлелдеп келеді [12,119 б.]. Ата-бабаларымыздың этномәдениетін де жеті атаға толып, өсіп-өнген аталар рулы елге ұласу рәсімін атап өтетін дәстүр болған. Ол туралы З.Ахметова: «Әрбір қазақ жеті атасының өмір жолын білу арқылы кем дегенде екі ғасырлық мағлұмат алады, ұрпақ жалғастығының ізі сақталады. Жеті атаға толған соң «жеті атаға толыстық, жеке ел болыстық» деп жар салып, жеті жұрттың белгілі адамдарын куәлікке арнап

шақырады. Боз бие сойылып, қанына қолдарын малып, «араларымыз алыстамасын, бұрынғы бауырлардай тату-бірлікте болайық» деп баталасады. Ала арқан кесіледі. Ұраны мен еңтаңбасы белгіленеді. Осылай ендігі жерде құдалыққа жол ашық делінді. «Жеті ата» дәстүрін туыс-тық бірлікті бұзбауға, тұқымды таза сақтауға жасалған ереже-заңы деуге болады» деп, қорытындылайды [13,168 б.]. Мұны өз заманындағы дала заңдылықтарының моральдық кодексі яғни, рулық мәртебе алуы деуімізге болады. Рулар ішінде аталар қыз алыспайды. Олардың өз алдына таңбасы мен ұраны болады. Рулардан құралған қазақ қоғамы генеологияны өте сауатты ұстанған. Әлеуметтік саяси өмірде, көшпелі тұрмыста, яғни барлық салаларда өз принциптері болған. Қазақ халқы жеті атаға жетпей бір-бірімен некелеспейді. Тектілік, қан тазалығын сақтау әдеті қазақта шежірелік дәстүрмен жүрген. Кез-келген ұлт нақты эндогамиялық үрдіс барысында құралады, жасалады және сақталады келеді [14, 389-390 бб.]. Эндогамия – тайпаның өз ішінде некелесу салты. Ал қазақ халқы үш жүзге, ал жүзді ірі тайпалар құрай-ды, ал тайпалар руға бөлінеді. Мысалы Орта жүздегі найман тайпасы-матай, қарабала, балталы және т.б. бірнеше руға бөлінеді, ал рулардың аталыққа, сол аталықтың ішіндегілер бір-бірімен қыз алыспайды. Ал тайпа руға бөлінеді, және әрбір ру бірнеше атаға бөлінеді.

Ал Эндогамиялық неке – неке түрі қазақ халқының субэтникалық топтары болып есептелінетін қожа-лар мен төрелерде некелесудің эндогамиялық, өз ішінде ғана қыз алысатын түрі сақталған [15, 788 б.].

Өз ата-бабасының жеті атасына дейін білу әрбір азамат үшін міндет болған және сол білігі арқылы ол өз халқының дәстүрін жалғастырып отырған[16, 671б.]. Әкесі, атасы балаға тек жеті атасына дейінгі бабаларының аттарын жаттатып қана қоймай, олардың қандай адам болғанын, ел-жұрты үшін істеген ерлігі, өнегелі істері жайында әңгіме еткен. Сол арқылы бала ата дәстүрін жалғастырса екен деген мақсат көзделген [17, 495 б.].

Қазақ қоғамында сақталған дәстүр бойынша әрбір жасөспірім, ержеткен азамат өзінің жеті атасын, шыққан тегін білуге тиісті, оны білмеу тегіне тартпаған тексіздік пен жетесіздіктің белгісі деп саналған.

Жеті атаға дейін қыз алыспау. Дүниеге келер ұрпақтың қанының тазалығы мен денінің саулығын сақ-тау мақсатында жеті атаға дейін қан араластырмау шарты – бағзы заманнан институт болып қалыптасты.

Қазақ хандары: Қасым хан мен Есім хан тұсында қазақ халқында қоғамдық қатынастарды реттеу негізінде «әдет-ғұрыптық заңдар» жүйесі жүзеге асып, онда әрбір адамның жеке басына, мал-мүлікке, отбасы-неке қатынастарына байланысты жауапкершілігін арттыру көзделген.

Тәуке ханның тұсында осы жарғыларға Құн дауы, Жесір дауы қосылып «Жеті жарғы» деп аталды [18, с.170-178]. Бұл ережелер жиынтығы 19 ғасырға дейін қазақтар арасында ауызша таралған. Жеті жарғының бір бөлігін 1832 жылы А.И. Левшин жазбаша қағазға түсірген. А.И. Левшиннің жазып алған Жеті жарғы нұсқасында: «Кровосмещение подлежит смертной казни, но она заменяется наказаниями по приговору семейства, ибо преступления сего рода не передаются на рассмотрение сторонним людям», деп айтылған нормасы [18, с.170-178]. Бұл қан тазалығын қорғайтын жеті атаға дейін қыз алыспау принципінің берік қорғаны болып табылады. Қазақ халқындағы экзогамиялық тәртіптің мән-жайы туралы А.Левшин: «экзогамиялық тәртіптің қазақ арасында қатал сақталатындығы сондай, кей уақытта туыстық жақындығы тым әріге кететін жұртшылықтың арасында ғана некелесуге болатындығын айта келіп, тіпті бір рудың адамдары бір-бірімен некелеспейді. Мысалы, жағалбайлы руына жататын жігіттің қалыңдықты өз ішінен емес, басқа рулардан іздеп, тапты» деп, айтады [18, с.170-178]. Бұл – физиологиялық және психологиялық ауытқуды және ауруды тудыратын генетикалық өзгерістердің алдын алу үшін жасалған сақтық шарасы. Тәуке ханның тұсында Қазақ хандығының басты заңы «Жеті жарғыда» бұл тыйымды ресми түрде бір бап ретінде енгізген. «Жеті жарғының» некелік қатынастар туралы бабында балиғатқа толумамен қатар, екінші – бұл болашақ жұбайлардың жеті атаға дейін туыстық қатынаста болмауы талап етілген қағида[19, 36 б.].

«Жеті Жарғы» – қазақ халқының өмір сүру ортасы мен тарихи танымына сай жасалған дала заңы. Бабаларымыз өздерінің үрім-бұтағына жеті атасына дейінгі шежірені үйретіп, жадына жаттату арқылы сол дәуірдегі қоғамда жеті ата яки ата тектілігі сынды қасиетті институтты қалыптастырды [20,82 б.].

XIX-XX ғасырларда қазақ даласының әр аймағында мекендеген қазақ халқының тұрмыс тіршілігі мен отбасы неке қатынастары туралы жазған орыс зерттеушілерінің бірнешеуінің еңбектеріне тоқталып өтсек. Орыс зерттеушісі П.Маковецкийдің айтуынша: «Қазақстанның солтүстік-шығысында бұрын жеті атаға дейін қыз алыспайтын болса, өткен ғасырдың 80-жылдарында үш атаға толысымен қыз алысқан», деп көрсетеді [21, с.2.]. Осындай мәліметті Н.Мальшев XX ғасырдың басында өзіне дейінгі әдеби мұра-ларды зерттей келе, ол: «Қазақ арасында жеті атаға толмай қыз алыспау тәртібінің жақсы сақталуымен бірге, оларда 3-4 атадан кейін де қыз алысатындар да кездеседі» деген мәліметтер келтірген [22, с40-41]. Ғалым, этнограф Х.Арғынбаевтың әр өңірде тұратын қазақ халқының отбасы және неке мәселелері бойынша ел арасынан жинаған этнографиялық деректерінде: «П.Маковецкий үш ата арасындағы қыз алысу тәртібі қазақтар арасындағы қалыптасқан әдет емес, тек төрелер мен қожалар арасындағы қатынас екендігін дәлелдейді [3,13 б.]. Сондай-ақ Х.Арғынбаев Маковецкий және Мальшевтің зерттеуіндегі қазақ халқының субэтникалық топтары болып есептелінетін қожалар мен төрелерде некелесудің эндогамиялық, өз ішінде ғана қыз алысатын түрі сақталғандығына түсінік береді [15,788б.]. Ы.Алтынсариннің еңбегінде: «Қазақстанның солтүстік-батысын мекендейтін қазақ халқының арасында XIX ғасырдың II-ші жартысын да 8 атаға толғанша қыз алыспаған», [23, с.104] деп, бұл дәстүрдің сақталғаны туралы айтады

Кеңес үкіметі орнағанға дейін көшпелі қазақ халқында патриархалды - рулық қатынастардың сілемі күшті сақалып келді. Сондықтан олардың арасында өз-ара туысқандық қарым-қатынасы берік болды. Салыстырмалы түрде көршілес өзбек және тәжік халықтарында бұл дәстүрді қалай болатындығына мән берелік. Көршілес Өзбекстанның оңтүстік облысында XIX ғасырдың аяғы – XX ғасырдың басындағы өзбектердің некесі эндогамды, яғни ру ішінде болды. Қызды өз руынан басқаға тұрмысқа бермеуге тырысқан. Ол туралы Шаниязов: «Суягимни булғамайман» (сүйегімді бұлғамаймын), яғни өз қаныңды қорлама, өз еліңе, тайпаңа тіл тигізбе», - дегендей жағдайлар қатты ұсталды. «Жақсы қызды жатқа бермейміз» деген сылтаумен өзара туыс екі жасты үйлендіре береді. Тек емшек сүті араласпаса болды, деп есептеген», деп айтады [24, с.138].

Тәжік халқының салт-дәстүрін қарастырғанда көшпелі және жартылай көшпелі мал шаруашылығымен айналысқан қазақ және тәжік халықтарының салт дәстүрлерінің ұқсастығымен қатар ерекшелігі де бар. Тәжік халқының XIX ғасырдың аяғы – XX ғасырдың басындағы некесі эндогамды, қызды ұзатқанда өз руынан басқа бөтенге мүмкіндігінше бермеуге тырысқан [25, с.96]. Оңтүстік Қазақстан территориясында қазақтардың барлық этникалық топтары арасында экзогамиялық жанұялық-некелік қатынастар қалыптасқан. Алайда қазақ халқындағы субэтникалық топтар болып есептелінетін қожалар мен төрелерде неке-лесудің эндогамиялық, яғни өз ішінде ғана қыз алысатын түрі ғана сақталған. Қожалар мен төрелер ақсүйек-тер - қараға қыз бермейді, бірақ олардан қыз алған. XX ғасырдың соңында Сыр өңіріне этнографиялық зерттеу жүргізген ғалымдар: «Қызылорда облысының Арал, Қазалы, Жалағаш, Сырдария өңірлеріндегі қожалардың некелесу тәртібі сол өңірлерді мекендейтін қазақ рулары – Кіші жүздің алты ата Әлімұлымен араласып кеткен. Ал Жаңақорған өңірі мен Оңтүстік Қазақстан облысындағы қожаларда эндогамдық неке-нің сақталғаны анық байқалады. Мұндағы қожалар қазақ руларына қыз бермегенімен, қазақ руларынан қыз алады. Қожаларда үш ата арасында қыз алу тәртібі болғандығы айтылады. Қожаларда жеті атаға дейін ең жақын туыс болып есептелінеді, бірақ бір анадан сүт ембей, емшектес болмаса үшінші ұрпақ, яғни немере-лері бір-бірімен жанұя құруға ерікті саналған» деген мәліметтер береді [26, 204-205 бб.].

Қазақтар жеті атаға дейін қыз алыспайды десек, бұл тәртіп Орта жүз қазақтарының көкмұрын руында одан да тереңдей түскен. Сыр бойын мекендеген қазақ руларының ішінде

Қызылорда қаласын, Сырдария мен Шиелі аудандарын мекендеген қыпшақ руының көкмұрын аталығындағы қыз алысып, құда болу мәселесіндегі өзгешілік бар. Этнографиялық зерттеу жүргізген ғалымдардың ел арасынан жинаған мәліметінде: «Ақсақалдардың айтуы мен тарихи деректер бойынша, шамамен IX-XI ғғ. өмір сүрген Көкмұрын атаның ұрпақтары ақиретке дейін қыз алыспасын, қыз алысқаны оңбасын. Ұрпақтардың алдында мың иіліп, өтініш етемін, деген батасы ұрпақтан ұрпаққа жеткен. Осы рудың бірнеше тармақ-тарға бөлінген ұрпақтары 12 атадан асса да қыз алыспай, туыстық бірлігін сақтаған», деген мәліметтер береді [27, 205 б.].

Жеті ата дәстүрін бұзғандарға қолданатын жаза түрлері. Неліктен қазақта жеті атаға дейін қан араластырмау, яғни қыз алысып, қыз беріспеу сақталған? Мұның мәнісін Ы.Алтынсарин: «Қаны жақын туыс адамдар үйленсе, біріншіден, олардан ақыл-есі дұрыс бала тумайды, туа қалғанның өзінде өмір жасы қысқа болып, саны бір, екіден аспайды. Екіншіден ағайын, туысқан арасында әдепсіз, жағымсыз қылық-тар етек алып, ынтымақ, бірлік бұзылады. Туыстық араға жеті ата толған соң, ежелден жекжат екі ел сүйек жаңғыртып, қайтадан құда болады. Осы дәстүр арқылы ел бірлігі сақталған», деп түсіндіреді [23, с.101]. Ал Жеті атаға дейін қан алмастырмау ғұрпы-халықтың нәсіл тазалығы мен генетикалық тұқымдық жетілуі үшін де қажет тәрбиелік мәні зор, озық дәстүр. Жет ата ғұрпы ағайын адамдардың сыйластығы мен ынтымағын, ар-ұяты мен адамгершілігін сақтаудың кепілі саналып, аталастардың тұқым бұзушылыққа барып, ерлі-зайыпты болуы қатаң жазалаған [27, 51 б.].

Жеті ата аспай үйленгендерге 72 ден 90-ға дейін дүре соғылған [28, с.172]. Жеті атадан аспай қыз алу «қан араластырушылық» деп танылып, өлім жазасына кесілген, егер, бұл үкім отбасылары кешірім бергенде дүре соғумен ауыстырылған. Жеті атаға жетпей қосылғандарға қолданылған жазалар әртүрлі болған. Олар: теріс бата, тас ату, үстінен мал айдау, елден аластау, асаудың құйрығына тағу. Жеті атаға толмай қосылған жастардың мәселесін ру басшылары мен ақсақалдарының жиналысы шешіп отырған. Алдымен 3 тен 5 ретке дейін ескерту жасаған. Егер екі жас ақсақалдардың, әке-шешенің шешіміне қарамай үйленсе, қашып кетсе де, тауып алып, жазалап, тіпті, өлтіртіп жіберген. Себебі, бұл – бүкіл рудың арнамысына дақ түсіріп, қара бет қылатын, ата-бабаның салт-дәстүріне қиянат келтіретін ауыр қылмыстардың бірі ретінде тарихта қалды. Тобықты елінде болған Қалқаман Мамыр оқиғасы туралы Ш.Құдайбердиевтің поэмасында: «Бұл әңгіме 1722 жылы Орта жүз қазағы Сырдария бойында жүргенде болған оқиға. Бұл әңгіме ақсақалдар аузынан жазып алынған», деп өмірде шын болған оқиға желісінде жазылғандығы айтылады [29, 280 б.]. Поэмада екі жас бір-бірін сүйіп, бір түнде қашып кетеді. Ел тынышталған уақытта олар елдің ризалығын алуға ауылға жеткенде, Мамырды ағасы садақпен атады, сонда ол: «...Мойныңа менің қаным халал болсын, Болма енді Қалқаманның қанына ортақ...» деп, бұл дүниемен қоштасады. Ғашықтардың арасында трагедия туғаны белгілі. Бұл жөнінде этнолог, ғалым А.Сейдімбектің пікір-тұжырымына назар аударарлық: «Жеті атаға дейін қыз алыспау дәстүрін ұстанатын қазақтан басқа этностың жер бетінде бар екенін біз біле алмадық. Бұл үрдісті қалыптастыруда олар мейлінше жеті атаға дейін қыз алыспау дәстүрінің қылдай ауытқымауын әрі қырағылықпен, әрі қатал-дықпен қадағалап отырған. Қалқаман мен Мамырдың аралары 4-5 ата болғанына қарамастан, олардың бір-біріне деген сүйіспеншілігі елдіктің шырқын бұзатын ауыр қылмысқа баланып, қатал жазаға ұшырайтыны да содан» [4, 174 б.] деген тұжырым айтады.

Туыстық қан жеті атаға дейін сақталатынын қазіргі медицинада да дәлелдеп отыр. Медицина әке қаны балаға 50%, немереге 25%, шөбереге 12,5%, шөпшекке 6,25%, неменеге 3,125%, жүрежатқа 1,256%, туажатқа – 0,78% даритынын, ал одан кейінгі ұрпақта әке қаны болмайтынын дәлелдеген. Жеті атаға дейінгі қаны арласпаған ұрпақ шымыр, ақыл-ойы озық болатынын өмір дәлелдеп келеді [12, 117-119 бб.]. Ұлт денсаулығы алдымен қан тазалығынан басталатынын біздің ата бабаларымыз ертеден біліп, соның негізінде жеті атаға жетпей қыз алмау дәстүрін қатаң ұстанған.

Қорытындылай келе, қазақ қоғамында сақталған дәстүр бойынша әрбір жасөспірім, ержеткен азамат өзінің жеті атасын, шыққан тегін білуі міндетті болды. Шыққан тегін білмеу, тегіне тартпаған тексіздік пен жетесіздіктің белгісі деп саналған. Қандас жақын адамдардың үйленуі мен аралас неке дүниежүзіндегі көптеген ұлттарды тұйыққа тіреуде. Соңғысы қазіргі қазақ қоғамы үшін де өте өзекті мәселеге айнала бастады. Бүгінгі күнде де қазақ халқы туыстық жақындығы жеті атаға толмай, қыз алыспау қағидасын ұстанады. Жеті атаға дейін қыз алыспау тек қазақ халқында емес, бүтіндей халықтың салауатты ұрпағы, саламатты келешегі екені айқын. Оны бүгінде ғылым да зерттеп, дәлелдеп отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қайдар Ә., Қазақтар ана тілі әлемінде (этнолингвистикалық сөздік). Адам I Том. – Алматы: Драйк Пресс., 2009. – 778 бет.
2. Бизақов С. Түбі бір түркілер. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы Бас редакциясы сы. 2000. – 320 б.
3. Арғынбаев Х. Қазақ халқындағы семья мен неке. – Алматы, Қазақ ССР-нің «Ғылым» баспасы, 1973. – 328 б.
4. Сейдімбек А. Қазақтың ауызша тарихы. – Астана, 2008. – 170, 171, 174 б.
5. Мағауин Мұхтар. XV- XVIII ғасырлардағы қазақ ақын, жырауларының шығармалар жинағы. – Алматы: «Жазушы» баспасы. – 1970. – 278 бет.
6. Кенжеахметұлы Сейіт, Қазақтың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары. «Жеті қазына» 3-кітап. – Алматы: «Ана тілі» баспасы, 2010. – 136-бет.
7. Қазақтар. Көпшілікке арналған тоғыз томдық анықтамалық. Әдет - ғұрып салт-дәстүр. - Алматы; Қазақстан даму институты. 5-том. Ата-салты, 1998. – 208 бет.
8. Малғажұлы Е. Дін мен дәстүр. Тал бесіктен жер бесікке дейін. II кітап. – Алматы, 2017. – 176 б.
9. Әлімбаев Н., Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия II Том Е- И. – Алматы: РППК «Слон», 2012. – 736 б.
10. Табылды Әбдібай Этнопедагогикалық оқылымдар. – Алматы: Білім, - 2005. – 312 б.
11. Елемес Керім, Мәсімхан Дүкен, Өтеубойдақ Тілеуқабылұлы «Шипагерлік баян». Араб қарінінен көшіргендер. – Алматы: Жалын, - 1996. – 464 б.
12. Бекманов Қ. Халқы мықтының – салты мықты (этнографиялық сыр-сұхбат). – Алматы: Мұраттас, 2010. – 480 б.
13. Ахметова З. Бабалар аманаты: Естелік – эссе. – Алматы, 2012. – 388 бет.
14. Бегманов Қасымхан, Дәстүр: кеше, бүгін, ертең. – Алматы: Баспа» баспасы, 2017. – 3 Том. – 508 б.
15. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. Ү-Я. – Алматы, 2011. – 828 б.
16. Нысанбаев Ә., Қазақстан Ұлттық энциклопедия III Том Г-Ж. – Алматы: «Қазақ энциклопедия-сының» Бас редакциясы, 2001. – 720 бет.
17. Сәнік Зейнолла, Зейноллақызы Жанат. Қазақ этнографиясы. – Алматы: Анарыс баспасы, 2016. – 576 бет. – 495 б.
18. Левишин А.И. Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких орд и степей, Част 3. – Санкт -Петербург: Тип. К. Крайя, 1832.
19. Өсерұлы Нұралы. Жеті жарғы. – Алматы: «Жеті жарғы» баспасы, 1995. – 80 б.
20. Қазақтың ата заңдары. Құжаттар, деректер, зерттеулер. Жетекшісі Салық Зиманов. 10 Томдық. I Том. – Алматы: Жеті жарғы, 2004. – 324 б.
21. Маковецкий П.Е. Материалы для изучения юридических обычаев киргизов, вып. I. Материальное право. – Омск: Типография Окружного става, 1886, стр. 2.
22. Мальшиев Н. Обычное семейное право киргизов. Издатель: Типография губернского правления, Ярославль. 1902. – С. 41-60.
23. Алтынсарин Ибрай. Очерки обычаев при сватовстве и свадьбе у киргизов Оренбургского ведомства // Записки Оренбург. ЗООИРГО. Вып I. – Казань, 1870. – С. 104.

24. Шаниязов Карим, Узбеки – карлуки. Историко – этнографический очерк. – Ташкент, «Билим», 1964. – С. 138.
25. Абрамзон Саул, Патриархально – общинный уклад и пути его изживания у народов Средне Азиатских республик и Казахской ССР. // Международный конгресс антропологических и этнографических наук. – Москва: Наука, 1964. – С. 86-96.
26. Құдайбергенова А. Бекбалақ К., Оңтүстік Қазақстан қазақтарының әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрлері. // Қазақ халқының дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары. 1-том. – Алматы: Арыс, 2005. – 328 б.
27. Бизақов Сейдін, Түбі бір түркілер. Қазақ энциклопедиясы. – Алматы, 2000. – 318 б.
28. Загряжский Г., Юридический обычай киргизов. О различных родах состояний и о правах им присвоенных. О народном суде у кочевого населения Туркестанского края по обычному праву. // Материалы для статистики Туркестанского края. Ежегодник, Санкт-Петербург. Вып IV.- 1876. – С. 151-203.
29. Құдайбердиев Ш. Шығармалары: Өлеңдер, дастандар, қара сөздер. – Алматы: Жазушы, 1988. – 560 б.

References:

1. Kaidar A., *Kazakhs in the world of their native language (ethnolinguistic dictionary). Man I Volume.* - Almaty: Drake Press., 2009. - 778 pages.
2. Bizakov S. *Single-bottomed Turks.* - Almaty: chief editor of the Kazakh encyclopedia. 2000. - 320 P.
3. Argynbayev H. *family and marriage in the Kazakh people.* - Almaty, Publishing House "Gylym" of the Kazakh SSR, 1973. - 328 P.
4. Seidimbek A. *oral history of the Kazakh people.* - Astana, 2008. - 170,171,174 P.
5. Magauin Mukhtar. *Collection of works of Kazakh poets and zhyrau of the XV - XVIII centuries.* - Almaty: Zhazshi publishing house. - 1970. - 278 pages.
6. *Kenzheakhmetuly seit, Kazakh traditions and Customs. Book 3" seven treasures".* - Almaty: Publishing House "Ana Tili", 2010. – p.136.
7. *Kazakhs. A nine-volume handbook for the general public. Customs are traditions and Customs.* - Almaty; Kazakhstan Development Institute. Volume 5. Parenting, 1998. - 208 pages.
8. Malgazhuly E. *religion and traditions. From the willow cradle to the Earth cradle. Book II.* - Almaty, 2017. - 176 P.
9. Alimbay N., *the traditional system of ethnographic categories, concepts and names of Kazakhs. Encyclopedia Volume II E-I.*-Almaty: RPC "elephant", 2012. – 736 P.
10. *found Abdibay Ethnopedagogic readings.* - Almaty: bilim publ., 2005. - 312 P.
11. Yelemes Kerim, *Masimkhan duken, Uteuboydak Tleukabyluly "Shipager Bayan". Translated from Arabic.* - Almaty: Zhalyn, - 1996. - 464 P.
12. Bekmanov K. *strong people-strong traditions (ethnographic story–interview).* - Almaty: Murattas publ., 2010. - 480 P.
13. Akhmetova Z. *Amanat of ancestors: memory – essay.* Almaty, 2012. - 388 pages.
14. Begmanov Kasymkhan, *tradition: yesterday, today, tomorrow.* - Publishing house "Almaty: Publishing House", 2017. - Vol. 3. - 508 P.
15. *Dictionary of the Kazakh literary language. Fifteen volumes.* Almaty, 2011. - 828 P.
16. Nysanbayev A., *Kazakhstan National Encyclopedia Volume III G-zh.* – Almaty: main editorial office of the "Kazakh encyclopedia", 2001. - 720 pages.
17. Sanik Zeynolla, Zhanat Zeynollakzy. *Kazakh ethnography.* Almaty: Anarys publishing house, 2016. - 576 pages. - 495 P.
18. Levshin A. I. *description of Kirghiz-Cossacks, or Kirghiz-kaisatsky Horde and stepei, Part 3.* – St. Petersburg: type. K. Kraya, 1832.
19. Nuraly Useruly. *Seven charters.* Almaty: zheti zhargy publishing house, 1995. - 80 P.
20. *Kazakh Constitution. Documents, data, research. Head Of Tax Zimanov. In 10 volumes. Volume 1.* Almaty: Zheti zhargy, 2004. - 324 P.
21. Makovetsky P. E. *material for studying the law of obychaev kirgizov, V. I.I. material rights.* - Omsk: typography of the District stava, 1886, STR.2.
22. Malyshev N. *Obychnoe semeynoe right of kirghizov.* Publisher: typography of the governorate, Yaroslavl. 1902. - pp. 41-60.
23. Altynsarin Ibrai. *Essays of obychaev at the wedding and wedding in kirghizov Orenburg Department / notes of Orenburg. ZOOIRGO. V. I.-Kazan, 1870. - P. 104.*

24. Shaniyazov Karim, *Uzbeki-karluki. Historical and ethnographic essay.* - Tashkent, "Bilim", 1964. - P. 138.
25. Abramzon Saul, *patriarchal and general order and its way to emancipate the peoples of the Middle Asian republic and the Kazakh SSR.* // *International Congress of anthropological and ethnographic studies.* Moscow: Nauka Publ., 1964. - Pp. 86-96.
26. Kudaibergenova A. Bekbalak K., *Customs and traditions of Kazakhs of South Kazakhstan.* // *Traditions and customs of the Kazakh people. Volume 1.* Almaty: Arys publ., 2005. - 328 P.
27. Bizakov Seydin, *the bottom of the Turks.* *Kazakh encyclopedia.* - Almaty, 2000. - 318 P.
28. Zagryazhsky G., *legal obychay kirgizov. About the different families and the rights granted to them. About the population in the water of the koshevoi population of Turkestan, according to the general law.* // *Material for statistics of the Turkestan region.* Yezhodnik, St. Petersburg. VIP IV. - 1876. - pp. 151-203.
29. Kudaiberdiev Sh. *works: Poems, sagas, words of edification.* - Almaty: writer, 1988. - 560 P.